

Η Επίδραση του Νεοκλασικισμού στην Αθήνα: Το Μέγαρο Μαυρομιχάλη

Μαρία Μ. Αναστασίου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κίνημα του κλασικισμού κάνει την εμφάνισή του στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, σε μια εποχή που σε ολόκληρο τον κόσμο παρατηρούνται έντονες κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές, δημογραφικές και πολιτιστικές εξελίξεις. Το ρεύμα αυτό βρήκε άμεση ανταπόκριση σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο, μετά την ανάκτηση της ελευθερίας του ελληνικού έθνους το 1830 και ιδιαίτερα στην Αθήνα.

Η υποβαλλόμενη ανακοίνωση αφορά την ανάλυση του δομικού συστήματος της οικίας Κυριακούλη Μαυρομιχάλη στο κέντρο της Αθήνας, επί της Λεωφόρου Αμαλίας στο Σύνταγμα, η οποία κτίστηκε σε σχέδια του Δανού αρχιτέκτονα Θεόφιλου Χάνσεν (1870). Το κτίριο έχει χαρακτηριστεί διατηρητέο και στεγάζει σήμερα τα γραφεία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Η μεθοδολογία που ακολουθείται αφορά την κατασκευαστική διερεύνηση του δομικού συστήματος, τις διαδοχικές αλλαγές χρήσης, τις προσθήκες, την παθογένεια της κατασκευής και την κριτική προσέγγιση των επεμβάσεων αποκατάστασης πριν και μετά το σεισμό του 1999, οι οποίες εφαρμόστηκαν. Η ανακοίνωση πρωτοτυπεί διότι ερευνά ένα κτίριο της περιόδου του Νεοκλασικισμού, ο οποίος παρουσιάζει ορισμένες ιδιομορφίες σε σχέση με τον ευρωπαϊκό αν και προήλθε από αυτόν και από το γεγονός ότι οι αδελφοί Χάνσεν υπήρξαν από τους πρωτεργάτες του ευρωπαϊκού κλασικισμού, ενώ η επίδρασή τους στη διαμόρφωση της ελληνικής πρωτεύουσας υπήρξε καταλυτική («Αθηναϊκή Τριλογία»).

Αξιολογώντας τα στοιχεία που συλλέχθηκαν από την έρευνα και των μεθόδων που επιλέχθηκαν από τους μελετητές, στις δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους, για την αποκατάσταση του κτιρίου είναι εμφανής η απώλεια ορισμένων ιστορικών αυθεντικών στοιχείων. Περαιτέρω διεπιστημονική έρευνα και μελέτη με βάση τα παρεχόμενα δεδομένα του κτιρίου θα συνεπικουρούσε ενδεχομένως στην εφαρμογή πιο ήπιων παρεμβάσεων σε αξιόλογα και εμβληματικά κτίρια της Αθήνας αυτής της περιόδου.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Νεοκλασικισμός, Αθήνα, προσθήκες, κριτική επεμβάσεων

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στους χώρους ανάπτυξης του ανθρώπινου πολιτισμού και της αντίστοιχης δομικής δραστηριότητας εμφανίστηκαν και εξελίχθηκαν ιστορικά δομικά συστήματα κάθε ένα από τα οποία χρησιμοποιεί ορισμένα δομικά υλικά, παρουσιάζει μία χαρακτηριστική τυπολογία και μορφολογία, ενώ παράλληλα αναπτύσσει μία σχετική τρωτότητα και παθολογία. Βασική παράμετρος στην επιχείρηση διάσωσης και προστασίας των ιστορικών κτιρίων αποτελεί η αναγνώριση του κατασκευαστικού συστήματος και ο προσδιορισμός της παθολογίας του. Η συντήρηση των πολύτιμων για τον πολιτισμό ιστορικών κτισμάτων χωρίς κακοποίηση και παραφθορά, εξασφαλίζεται με την διεπιστημονική συνεργασία, τη διεύρυνση των επιστημονικών πεδίων γνώσης προς την κατεύθυνση των παραδοσιακών τεχνικών δόμησης και την ανάπτυξη μιας σχετικής αγοράς υλικών.

Ορόσημο, όσον αφορά στην επιλογή των τεχνικών επίλυσης, αποτέλεσαν οι περίοδοι που ακολούθησαν μεγάλους σεισμούς. Οι επιπτώσεις των σεισμών στα μνημεία έδωσαν το έναυσμα για την μελέτη των υλικών και συστημάτων δομής των κτισμάτων πέρα από τα πολιτιστικά και ιστορικά τους στοιχεία γεγονός που οδήγησε στην εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη συμπεριφορά τους στο χρόνο. Ταυτόχρονα, η μελέτη αυτή επιχειρεί να συμβάλλει στην

κατεύθυνση της επιλογής εναλλακτικών μεθόδων επέμβασης ανάλογων με την παθολογία και τη νέα χρήση που πρόκειται να φιλοξενήσουν.

2. Η ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Την περίοδο που στην Ευρώπη μεσουρανεί ο Κλασικισμός σε όλες τις πολιτισμικές εκφράσεις, το ελληνικό έθνος καταβάλλει προσπάθεια να αποτινάξει την τουρκική κυριαρχία και καταφέρνει τελικά να ανακτήσει την ανεξαρτησία του, το Φεβρουάριο του 1830. Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος παρουσιάζεται αποδιοργανωμένο σε όλους τους τομείς και οι καταστροφές που έχουν υποστεί τα μνημεία της κλασικής αρχαιότητας προκαλούν το έντονο ενδιαφέρον των ευρωπαίων κλασικιστών.

Εν τω μεταξύ, με την ανάληψη της διακυβέρνησης του απελευθερωμένου τμήματος της Ελλάδας, τον Ιανουάριο του 1828, από τον Ι. Καποδίστρια καταβάλλεται μία προσπάθεια ανασυγκρότησης και νέου πολεοδομικού σχεδιασμού, ενώ παράλληλα προσμετρώνται και καταγράφονται τα διασωθέντα αρχιτεκτονικά μνημεία. Στη σύντομη περίοδο της παραμονής του Καποδίστρια στην ηγεσία παρουσιάζονται δείγματα λιτής και αυστηρής σε όγκους και σχήματα αρχιτεκτονικής, που παραπέμπουν στον πρωτογενή γεωμετρισμό της «Επαναστατικής αρχιτεκτονικής». Χαρακτηριστικά έργα της εποχής αυτής είναι *Οι στρατώνες του Ιππικού* στο Ναύπλιο και *το Ορφανοτροφείο στην Αίγινα*, τα οποία είναι σαφώς επηρεασμένα από τις κλασικιστικές αντιλήψεις, ωστόσο μπορούν να θεωρηθούν συνέχεια της τοπικής ελληνικής μορφολογίας, διατηρώντας τη συνέπεια μεταξύ μορφής και λειτουργίας.

Το 1832, μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, το ελληνικό κράτος μετατρέπεται σε βασίλειο, με τη συνθήκη του Λονδίνου σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, και εγκαθίσταται στο θρόνο του ο βαυαρός μονάρχης Όθωνας του οίκου των Wittelsbach. Ο Όθωνας, γιος ενός από τους πιο φανατικούς ιδεαλιστές του Κλασικισμού, φθάνει στην Ελλάδα το 1833 και μεταφέρει μαζί του το όραμα της αναβίωσης της κλασικής αρχαιότητας. Το θεωρητικό του αυτό υπόβαθρο οδηγεί στην υιοθέτηση της νεοκλασικής τεχνοτροπίας στην αρχιτεκτονική, αλλά και την καθιέρωση της καθαρεύουσας ως επίσημης γλώσσας του βασιλείου, παραγκωνίζοντας τη λαϊκή παράδοση και τις ανάγκες του τόπου (Λάββας, 1986: 50-51).

Η άφιξη του Όθωνα συνοδεύεται και από την εισροή στον ελλαδικό χώρο πληθώρας ευρωπαϊών αρχιτεκτόνων, που βρίσκουν πρόσφορο έδαφος να δημιουργήσουν, συμβάλλοντας ταυτόχρονα στην ανοικοδόμηση του νεοσύστατου κράτους. Οι αρχιτέκτονες αυτοί, προερχόμενοι κυρίως από το γερμανικό χώρο, είναι φορείς της κλασικής παιδείας και γαλουχημένοι με τα νεοκλασικά ιδεώδη. Η Αθήνα, νέα πρωτεύουσα της Ελλάδας, γίνεται ο κύριος αποδέκτης της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής δημιουργίας. Η ερειπωμένη από τον πόλεμο πόλη, με το κλασικό παρελθόν, γεμίζει με επιβλητικά, μνημειακά κτίρια, που φέρουν λαμπρό εσωτερικό και εξωτερικό διάκοσμο και κρίνονται αντάξια του βασιλικού θεσμού.

Σημαντική είναι και η συμβολή των Ελλήνων αρχιτεκτόνων στην εισαγωγή και εδραίωση της νεοκλασικής τεχνοτροπίας στην ελληνική αρχιτεκτονική. Οι αρχιτέκτονες αυτοί σπούδαζαν, ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, στις αναπτυγμένες χώρες της δυτικής Ευρώπης και είχαν μυηθεί στα νεοκλασικά ιδεώδη από διάσημους εκφραστές του κινήματος. Με την κήρυξη της ελληνικής ανεξαρτησίας επιστρέφουν, και σε συνεργασία με τους υπόλοιπους ευρωπαίους αρχιτέκτονες καταβάλλουν σημαντικές προσπάθειες για την αναδημιουργία των κατεστραμμένων πόλεων (Φατούρος, 1983:2-3).

Ο Κλασικισμός στα χρόνια του Όθωνα, βρίσκει πρωταρχικά έκφραση στα δημόσια οικοδομήματα και σταδιακά γίνεται αποδεκτός από την εύπορη τάξη της ελληνικής κοινωνίας.

Έτσι, οι κατοικίες των επιφανών πολιτών κατασκευάζονται με πρότυπο τα βασιλικά ανάκτορα, που με την επιβλητική εμφάνιση και τους τονισμένους όγκους αποτελούν τυπικό δείγμα του Ρομαντικού Κλασικισμού.

Οι κυριότεροι δημιουργοί που έδρασαν την περίοδο αυτή είναι οι Γερμανοί, Edouard Scaubert, που επιμελήθηκε το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο της Αθήνας και το οποίο εφαρμόστηκε μόνο κατά ένα μέρος, ο Leo von Klenze, μοναδικό έργο του οποίου αποτελεί, στην Αθήνα, η *Εκκλησία των Καθολικών* και ο Friedrich von Gartner, προσωπικός αρχιτέκτονας του βασιλιά της Βαυαρίας, ο οποίος κατασκεύασε και τα *ανάκτορα του Όθωνα*. Αξιόλογη είναι και η αρχιτεκτονική δραστηριότητα των αδελφών Hans Christian Hansen και Theophilus Eduard Hansen, εκπροσώπων της δανικής δυναστείας, που καθιέρωσαν τον Κλασικισμό με μία σειρά αυστηρών και συνάμα κομψών μνημείων αξεπέραστης τεχνικής. Έργο του πρώτου αποτελεί το *Πανεπιστήμιο*, το οποίο μαζί με την *Ακαδημία* και τη *Βιβλιοθήκη*, που επιμελήθηκε ο δεύτερος (εικ.1), συγκροτούν ένα από τα πιο ενδιαφέροντα μνημειακά σύνολα της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής και αναφέρονται ως η «Αθηναϊκή τριλογία» (Λάββας, 1986: 54).

Εικ.1: Τα κτίρια της εθνικής Βιβλιοθήκης και της Ακαδημίας

Οι Έλληνες αρχιτέκτονες που διακρίθηκαν είναι ο Σταμάτης Κλεάνθης (1802 – 1862), ο οποίος επικεντρώνει το ενδιαφέρον του κυρίως στην κατασκευή κατοικιών και ξενοδοχείων, ο Λύσανδρος Καυτανζόγλου (1812 – 1885), κυριότερα έργα του οποίου είναι το *Πολυτεχνείο* και το *Αρσάκειο* και ο Παναγιώτης Κάλκος, που μεταξύ άλλων επιμελείται και την ανέγερση του *Βαρβακείου*.

3. ΤΟ ΜΕΓΑΡΟ ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ

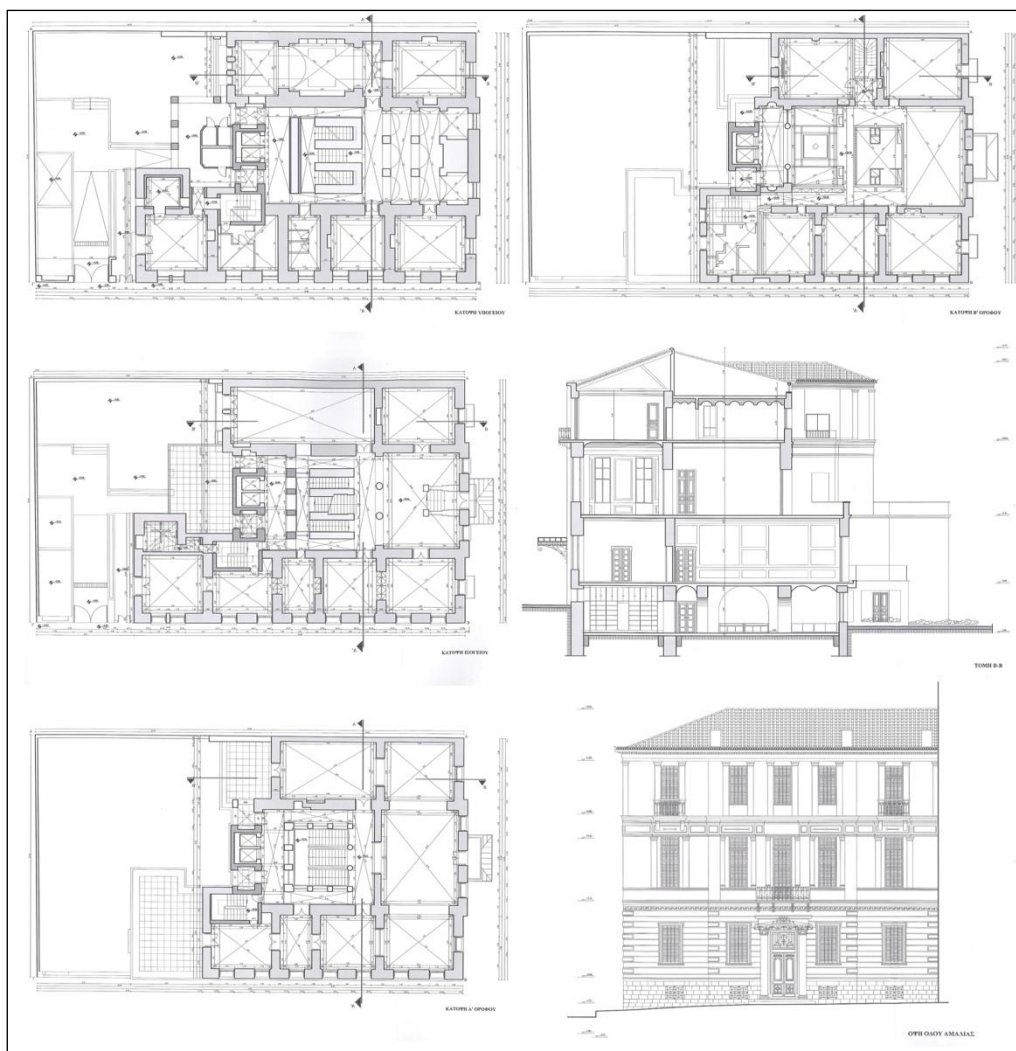
Το Μέγαρο Μαυρομιχάλη κτίσθηκε το 1870 σε οικόπεδο 796 τ.μ. και στην ολοκληρωμένη του μορφή καταλαμβάνει συνολική χρησιμοποιούμενη επιφάνεια 2.000 τ.μ. περίπου που αναπτύσσονται σε τέσσερα επίπεδα. Το τριώροφο νεοκλασικό, βρίσκεται σε κεντρική θέση της πόλης των Αθηνών στη συμβολή της λεωφόρου Αμαλίας με την οδό Ξενοφώντος, στην περιοχή γύρο από την πλατεία Συντάγματος, όπου κτίσθηκαν και τα μεγαλύτερα και πολυτελέστερα σπίτια της περιόδου (Μπίρης, 1987:14) και οικοδομήθηκε σε σχέδια του Theophil Hansen (1813-1891), αρχιτέκτονα της Ακαδημίας και της Βιβλιοθήκης (εικ. 2). Αποτέλεσε την κατοικία του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη (1849-1916), βουλευτή επανειλημμένα υπουργού και πρωθυπουργού για μια σύντομη περίοδο. Για μεγάλα χρονικά διαστήματα παρέμεινε άδειο, κατόπιν περιήλθε στην ιδιοκτησία της οικογένειας Ράλλη και στη συνέχεια ενοικιάστηκε, μάλιστα για ένα διάστημα λειτούργησε και ως εκπαιδευτήριο. Οι τελευταίοι χρήστες του το εγκατέλειψαν ουσιαστικά ετοιμόρροπο.

Εικ. 2: Απόψεις του Μεγάρου Μαυρομιχάλη επί των οδών Αμαλίας & Ξενοφώντος, λεπτομέρεια θύρας κεντρικής εισόδου και άποψη του προθαλάμου του ισόγειου με την επιβλητική σκάλα και τους δύο χαρακτηριστικούς κίονες.

Το κτίριο παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής που επικρατούσε στο τέλος του 19^{ου} αιώνα. Η οργάνωση της κάτοψης χαρακτηρίζεται από τριμερή διάρθρωση (κεντρικό προθάλαμο και πλάγιες πτέρυγες αιθουσών), με το κύριο κλιμακοστάσιο στον κεντρικό άξονα. Την ίδια αντιστοιχία παρουσιάζει και η κύρια όψη η οποία οργανώνεται σε τρία μέρη (βάση, κορμό, στέψη), με το μεσαίο να προβάλλει ελαφρώς ως προς την υπόλοιπη όψη, τονισμένο με ρυθμολογικά στοιχεία. Οι όροφοι διαχωρίζονται μεταξύ τους με διαζώματα, ενώ τα άκρα της ορίζονται από ακρογωνιαίους λίθους στη βάση, παραστάδες και απλά επίκρανα στον κορμό του κτιρίου. Ιδιαίτερο χαρακτήρα προσδίδουν η συμμετρική παράθεση των ανοιγμάτων με άξονα την κύρια είσοδο, η πλούσια όψη της εισόδου με τα διακοσμημένα μεταλλικά κιγκλιδώματα πάνω από την μεγάλη ξύλινη πόρτα, ο κεντρικός εξώστης στον όροφο καθώς και οι οριζόντιες κορνίζες που πλαισιώνουν τα παράθυρα.

Ως οίκημα έχει ξεχωριστή σημασία για την ιστορία της ελληνικής πρωτεύουσας καθώς φιλοξένησε σημαντικά πρόσωπα της νεώτερης ιστορίας από τον χώρο της διάνοησης, της τέχνης, και της πολιτικής. Ως εκ τούτου το μέγαρο χαρακτηρίστηκε διατηρητέο ως «χρειζον της ειδικής κρατικής προστασίας» με αποφάσεις του Υπουργείου Πολιτισμού (το 1975) και του ΥΠΕΧΩΔΕ (το 1987). Το 1990 προτάθηκε η αγορά του κτιρίου στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για τη στέγαση των αναγκών του και το 1991 το τελευταίο προχώρησε στην αγορά του ακινήτου (εικ. 3).

Εικ.3: Σχέδια αποτύπωσης (κατόψεις, τομή, όψη) του κτιρίου.

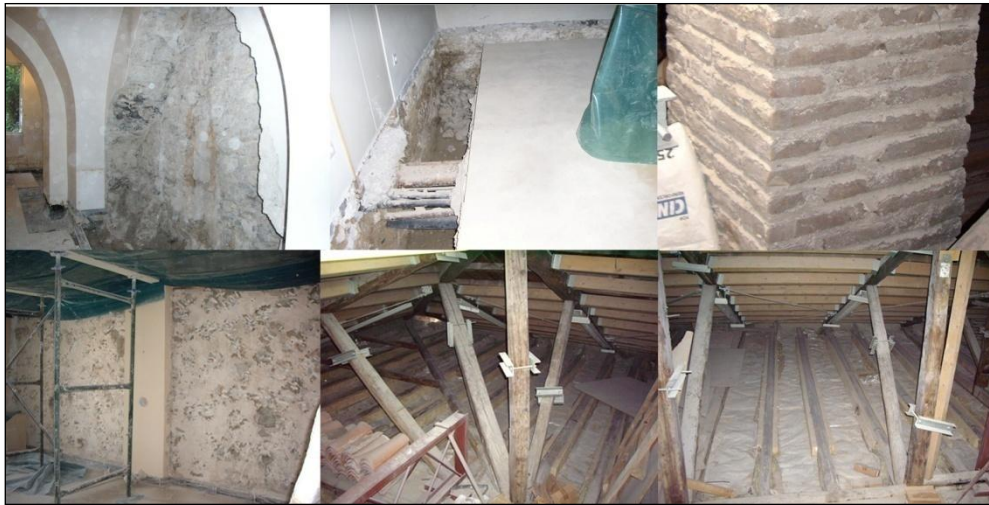
Σχεδόν ταυτόχρονα προκηρύχθηκε διαγωνισμός μελέτης αποκατάστασης την οποία υιοθέτησε το Υπουργείο Πολιτισμού και εγκρίθηκε από την Πολεοδομία την επόμενη χρονιά. Τα έργα αποκατάστασης ξεκίνησαν το Φεβρουάριο του 1993 και ολοκληρώθηκαν ένα χρόνο μετά για να γίνουν τα εγκαίνια λειτουργίας του τον Μάιο του 1994. Ο σεισμός της 7^{ης} Σεπτεμβρίου του 1999 έπληξε σοβαρά τη φέρουσα ικανότητα του δομικού συστήματος του κτιρίου.

4. ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

4.1 Το Δομικό Σύστημα – γενική περιγραφή

Από την εξέταση και τη δομοστατική ανάλυση του κτιρίου, διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για κατασκευή απλής έδρασης με φέρουσα τοιχοποιία κυρίως από αργολιθοδομή. Στην είσοδο του κτιρίου (στο ισόγειο και α' όροφο) υπάρχει σειρά μαρμαρίνων κίωνων ενώ τα δάπεδα του κτιρίου είναι ξύλινα. Το κτίριο φέρει εσωτερικά στις οροφές ανάγλυφο διάκοσμο και σε αρκετές περιοχές και ζωγραφικό διάκοσμο. Η στέγαση του κτιρίου είναι κατασκευασμένη κυρίως από ξύλινο φορέα (μονόριχτη και δίριχτη στέγη) με επικάλυψη από κεραμίδια βυζαντινού τύπου, ενώ μόνο ένα μικρό μέρος έχει επίπεδη στέγαση (εικ. 4). Όσον αφορά τα στοιχεία από σπλισμένο σκυρόδεμα, αυτά συναντώνται στην πίσω πλευρά όπου κατασκευάστηκε ο νεότερος φέροντας οργανισμός της κατασκευής των ανελκυστήρων. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι λόγω ορισμένων τυχαίων και ασυντόνιστων διαδικασιών που ακολουθήθηκαν στη διάρκεια

κάποιων παρεμβάσεων, οι τοίχοι δεν αποτελούνται αποκλειστικά μόνο από τη φυσική πέτρα και το συνδετικό κονίαμα. Συνυπάρχουν πλινθοδομές, κατασκευές από οπλισμένο σκυρόδεμα,

Εικ. 4: Τοιχοποιία από λιθοδομή και λίθινο δομικό στοιχείο στήριξης της ξύλινης στέγης

ενισχύσεις χάλυβα και παλαιά στοιχεία σιδήρου, που κρύβονται μέσα στη δομή του τοίχου. Η προαναφερθείσα σύνθεση του δομικού συστήματος, με ορισμένες παρεμβάσεις σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα, είτε για αλλαγή χρήσης, είτε για μια απαραίτητη συντήρηση, λειτουργήσε ικανοποιητικά αντέχοντας επιτυχώς στα στατικά και δυναμικά φορτία που καταπόνησαν το κτίσμα όλα αυτά τα χρόνια, μέχρι όμως το σεισμό του '99, ο οποίος μείωσε σημαντικά τη φέρουσα ικανότητά του.

4.2 Τα γεωμετρικά χαρακτηριστικά, τα δομικά υλικά και στοιχεία

Θεμελίωση: Η κάτοψη του υπογείου είναι αυτή που καθορίζει άμεσα την διάταξη της θεμελίωσης. Αποτελεί συνέχεια της περιμετρικής φέρουσας τοιχοποιίας του υπογείου, συγκροτείται από τα ίδια υλικά και ακολουθεί την ίδια δομή. Αποτελείται δηλαδή από αργολιθοδομή, με συνδετικό κονίαμα σχετικά χαμηλής αντοχής (γεγονός που επαληθεύεται από την αποτυχία λήψης δοκιμών πέτρας-κονιάματος), με πάχος περίπου 0.85m, που εισχωρεί στο έδαφος κατά 1.00m (από το δάπεδο του υπογείου), επιτυγχάνοντας έτσι την απαιτούμενη ακαμψία και φέρουσα ικανότητα.

4.3 Τα κατακόρυφα περιμετρικά φέροντα δομικά στοιχεία – Εξωτερική τοιχοποιία

Η συνάφεια της περιμετρικής λιθόκτιστης φέρουσας τοιχοποιίας του κτιρίου, επιτυγχάνεται χάρη στο ίδιο βάρος των λίθων και τις αναπτυσσόμενες δυνάμεις τριβής ανάμεσα σε αυτούς και το συνδετικό κονίαμα που τους περιβάλλει. Το πάχος της μειώνεται καθ' ύψος ακολουθώντας την αντίστοιχη μείωση των φορτίων. Η ύπαρξή της ως στοιχείο του φέροντα οργανισμού, καθορίζει ένα σύστημα βαρύτητας που ενισχύει την ευστάθεια του κτιρίου και εμφανίζει υψηλή αντοχή σε θλίψη. Κάτι που δε συμβαίνει έναντι σε κάμψη και γενικά σε οριζόντιες ωθήσεις (όπως ο σεισμός). Αυτό το γεγονός έρχονται να αντιμετωπίσουν τα πρόχειρα σενάζ, που παρατηρούνται με δυσκολία τώρα, αλλά χωρίς αυτά δε θα ήταν δυνατή η στατική ικανότητα του κτιρίου. Γι' αυτό το λόγο έγιναν αργότερα κάποιες επεμβάσεις ενίσχυσης των σενάζ πάνω από τα πρέκια των παραθύρων έτσι ώστε να δένουν περιμετρικά το κτίριο. Έτσι με αυτά, δημιουργούνται οριζόντια πλαισιωτά συστήματα, τα οποία εξασφαλίζουν τόσο την ομαλή κατανομή και μεταφορά των φορτίων από τα δάπεδα στους φέροντες τοίχους, όσο και μεταξύ των υπολοίπων επιμέρους τμημάτων που συνδέουν, εξασφαλίζοντας την απαραίτητη συνεργασία μεταξύ τους.

Εκτός από την τοιχοποιία στο επίπεδο του υπογείου, αυτή συνεχίζεται και στο ισόγειο όπου το πάχος της ελαττώνεται ελάχιστα, περίπου 5cm σε όλες τις όψεις, εκτός από τη βόρεια η οποία

είναι μειωμένη κατά περίπου 25cm. Σταδιακά, όσο ανεβαίνουμε στον α' και β' όροφο, το πάχος της περιμετρικής φέρουσας τοιχοποιίας ελαττώνεται από επίπεδο σε επίπεδο, περίπου στα 10cm και αυτό γιατί όπως προαναφέρθηκε, τα αναλαμβανόμενα φορτία μειώνονται αισθητά όσο ανεβαίνουμε, επομένως και η φέρουσα κατασκευή μπορεί και με μικρότερο όγκο και βάρος να αναλάβει τα μόνιμα και κινητά φορτία.

4.4 Τα κατακόρυφα εσωτερικά φέροντα δομικά στοιχεία – Εσωτερική τοιχοποιία

Η ανάγκη για τη διαμόρφωση επιπλέον χώρων σε υπόγειο, ισόγειο και ορόφους, επέβαλλε τη δημιουργία εσωτερικών διαχωριστικών τοίχων, το ρόλο των οποίων ανέλαβαν οι λιθόκτιστες τοιχοποιίες. Μεταφέρονται, έτσι ποσοστά των φορτίων της στέγης των πατωμάτων και της ανωδομής στα θεμέλια. Βέβαια πρέπει να τονιστεί ότι σήμερα μετά από τόσες επισκευές, ανακατασκευές και γενικότερα παρεμβάσεις που έγιναν στο κτίριο όλα αυτά τα χρόνια, αρκετοί εσωτερικοί τοίχοι ακόμα και ολόκληρα δωμάτια είναι κατασκευασμένοι από απλή πλινθοδομή, κυρίως στο β' όροφο που έγιναν αρκετές αλλαγές στην οργάνωση των χώρων, αλλά επίσης και στην προσθήκη του νέου τμήματος των εγκαταστάσεων των ανελκυστήρων, στο πίσω μέρος του κτιρίου, η οποία είναι ολοκληρωτικά κατασκευασμένη από οπλισμένο σκυρόδεμα.

4.5 Δάπεδα – Οροφές

Τα δάπεδα του κτιρίου αποτελούνται αποκλειστικά από ξύλο. Ο φέρον οργανισμός αυτών διαμορφώνεται από ένα πλέγμα παράλληλα τοποθετημένων δοκών οι οποίες εδράζονται στην περιμετρική τοιχοποιία μέσα σε ειδικά διαμορφωμένες θέσεις – υποδοχές, το κάτω μέρος των οποίων διαμορφώνεται από τον στρωτήρα-ξύλινο δοκάρι που πλαισιώνει το δάπεδο και μεταβιβάζει, διανέμοντάς τα ομοιόμορφα, τα αναπτυσσόμενα φορτία. Στις θέσεις αυτές αφήνονται ικανοποιητικά κενά, ώστε το ξύλο να μπορεί να «αναπνέει». Εκτός της περιμετρικής τοιχοποιίας, οι δοκοί των δαπέδων εδράζονται και στα εσωτερικά διαχωριστικά τοιχώματα. Επάνω στα πατόξυλα είναι καρφωμένο το σανίδωμα του πατώματος. Το τελείωμα του δαπέδου ολοκληρώνεται με την τοποθέτηση ξύλινης μπορντούρας (σοβατεπί), περιμετρικά των τοίχων. Κατ' αυτόν τον τρόπο ομαλοποιείται η σύνδεση τοίχου – δαπέδου, καλύπτονται οι τυχόν κατασκευαστικές ατέλειες και παράλληλα προστατεύεται το τοίχωμα από τα σημάδια και τις φθορές. Όσον αφορά τις οροφές των χώρων, οι περισσότερες είναι διακοσμημένες από ανάγλυφο διάκοσμο διάφορων μορφών και από απλό ζωγραφικό διάκοσμο. Τα σχέδια και τα χρώματα τους, ποικίλουν, δίνουν στο κτίριο μια ιδιαίτερη μορφή και αισθητική και φυσικά μια ανυπολόγιστη ιστορική και καλλιτεχνική αξία.

5. ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ

Στην προσπάθεια καταγραφής των μηχανισμών φθοράς και της παθογένειας του κτιρίου διακρίνονται δύο σημαντικές περίοδοι:

- η πρώτη αφορά τη χρονικό διάστημα από τη δημιουργία του οικοδομήματος μέχρι την πρώτη διερευνητική προσέγγιση των μελετητών, με μεθοδικό και επιστημονικό τρόπο, με στόχο τη λειτουργία του ως Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
- Η δεύτερη αφορά τη διενέργεια ερευνητικών εργασιών μετά τον σεισμό της 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1999 και ενώ στεγάζονταν πλέον τα γραφεία του Κοινοβουλίου

Στην **πρώτη περίοδο** (1870 – 1992) οι βλάβες που είχαν προκληθεί οφείλονταν αφενός σε περιβαλλοντικούς παράγοντες, όπως το φαινόμενο της διάβρωσης και της φυσικής γήρανσης, σε συνδυασμό με πλημμελή έλλειψη συντήρησης αλλά και από τις αυθαίρετες και καταστροφικές ανθρώπινες παρεμβάσεις που υπέστη το κτίριο λόγω και της πρώτης αλλαγής χρήσης (από κατοικία σε εκπαιδευτήριο).

Στη **δεύτερη περίοδο** (1999), μετά την αποκατάστασή του και την επανάχρησή του ως Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, οι βλάβες που προκλήθηκαν οφείλονταν, κατά κύριο λόγο, στις τυχατικές φορτίσεις και εδαφολογικές παραμορφώσεις (καθιζήσεις) λόγω του σεισμού, οι οποίες εμφανώς καταπόνησαν το δομικό του σύστημα.

Τα αποτελέσματα των βλαβών που προέκυψαν από τις διερευνητικές εργασίες που εκτελέστηκαν και στις δύο περιόδους ήταν τόσο η μείωση της φέρουσας ικανότητας του δομικού του συστήματος όσο και η αλλοίωση και καταστροφή αξιόλογων αρχιτεκτονικών δομικών στοιχείων (εικ. 5).

Εικ.5: Αποκολλήσεις τμημάτων τοιχοποιίας και ρωγμές στο διάκοσμο απόληξης της στέγης

Από τις **διερευνητικές εργασίες της πρώτης περιόδου** διαπιστώθηκε:

- Η αισθητή ταλάντωση του οριζόντιου φορέα λόγω της χαλάρωσης των συνδέσμων
- Η σαθρότητα των παλαιών επιχρισμάτων
- Διαχρονικές επεμβάσεις και αλλοιώσεις στις επικαλύψεις των ξύλινων δαπέδων
- Η επικίνδυνη κατάσταση των ξύλινων κλιμάκων
- Κακή κατάσταση των κουφωμάτων
- Η πολύ κακή κατάσταση των επιχρισμάτων των οροφών με ποσοστό σε ελλείψεις έως 70% του ζωγραφικού διακόσμου

Από τις **διερευνητικές εργασίες της δεύτερης περιόδου** διαπιστώθηκε:

- Η αναγκαιότητα ενίσχυσης των θεμελίων
- Η ανάγκη ομογενοποίησης και ενίσχυσης των λιθοδομών και τον υπολοίπων τοιχοποιιών
- Η επιτακτική ανάγκη αποκατάστασης της στέγης
- Η κακή κατάσταση των επιχρισμάτων
- Η καταστροφή του ζωγραφικού ή ανάγλυφου διακόσμου σε διάφορες περιοχές

6. ΜΕΛΕΤΕΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

6.1 ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ – ΝΕΟ ΚΤΙΡΙΟΛΟΓΙΚΟ - ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ

Η αρχιτεκτονική μελέτη του κ. Ιωάννη Γιαννιώτη και της Βασιλική Γιαννιώτη, την οποία ανέλαβαν μετά από διαγωνισμό, στην ενότητα «Επεμβάσεις – Ανάπλαση Κτιρίου» είχε ως στόχο την αποκατάσταση του κτιρίου και την ένταξη της νέας χρήσης ώστε να εξυπηρετεί τα γραφεία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Σύμφωνα με το κτιριολογικό πρόγραμμα, μια σειρά πολιτικών και διοικητικών λειτουργιών έπρεπε να ενταχθούν στο διατηρητέο ιστορικό κτίριο. Παράλληλα με την έναρξη των εργασιών εκτελέστηκαν διερευνητικές εργασίες για να διαπιστωθεί η στατική επάρκεια του φέροντος οργανισμού αλλά και των υπόλοιπων δομικών στοιχείων όπως προαναφέρθηκε.

Η αποκατάσταση η οποία στηρίχθηκε σε λεπτομερείς μελέτες αποτύπωσης, τεκμηρίωσης και επιλογής μεθόδων επέμβασης, δεν αποσκοπούσε μόνον σε εργασίες επισκευών που καθορίζονται από τον πολιτιστικό, κατασκευαστικό και αρχιτεκτονικό χαρακτήρα του κτιρίου, με στόχο την ποιότητα της αρχικής του μορφής, αλλά και σε διαρθρωτικές παρεμβάσεις ενίσχυσης της φέρουσας ικανότητας του κτιρίου και της ένταξης νέων χώρων για την εύρυθμη λειτουργία του. Στόχος τόσο η εξασφάλιση της μακροβιότητας του ιστορικού μνημείου και η ουσιαστική ένταξή του στη σύγχρονη πόλη της Αθήνας, την οποία και αναβαθμίζει, όσο και η λειτουργία του ως Δημόσιο κτίριο αντάξιο του θεσμού τον οποίο πρόκειται να στεγάσει.

Από τις εργασίες αποκατάστασης οι οποίες εκτελέστηκαν επιγραμματικά αναφέρονται:

- Βελτιστοποίηση της φέρουσας ικανότητας του υπάρχοντα λιθόκτιστου φορέα του κτιρίου
- Σημαντική επέμβαση με την κατασκευή νέου πυρήνα κατακόρυφης επικοινωνίας από οπλισμένο σκυρόδεμα για την ομαλή και αμεσότερη μετάβαση σε όλα τα επίπεδα
- Καθαίρεση των περιμετρικών τοίχων του κλιμακοστασίου στο ισόγειο, καθ' ύψος και κατά τμήματα για να επιτευχθεί η οπτική επικοινωνία προθαλάμου και λειτουργικών χώρων πίσω από το κλιμακοστάσιο
- Καθαίρεση παλαιού ξύλινου κλιμακοστασίου που εκτείνονταν από το υπόγειο στο 2^ο όροφο με δαιδαλώδη διαδρομή
- Εργασίες εγκαταστάσεων ύδρευσης, αποχέτευσης, κλιματισμού, πυρόσβεσης και τηλεπικοινωνιών υψηλών απαιτήσεων ασφαλείας
- Ανακατασκευή των υπαρχόντων ξύλινων δαπέδων στην αρχική τους μορφή στους χώρους των ορόφων
- Επιστρώσεις μαρμάρινων δαπέδων στο χώρο του υπογείου που μετατράπηκε σε χώρο κύριας χρήσης για τη λειτουργία βιβλιοθήκης
- Αποκατάσταση ζωγραφικού και ανάγλυφου διακόσμου που αποτελούσε αναπόσπαστο στοιχείο της μορφολογικής έκφρασης του κτιρίου
- Αντικατάσταση των εξωτερικών υαλοστασίων των κουφωμάτων με διπλούς υαλοπίνακες
- Αποκατάσταση των εσωτερικών κουφωμάτων

6.2 ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΖΗΜΙΩΝ ΠΟΥ ΥΠΕΣΤΗ ΤΟ ΚΤΙΡΙΟ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΣΕΙΣΜΟ ΤΗΣ 7.9.1999

Σύμφωνα με τη Στατική Μελέτη και τους αναγκαίους ελέγχους, με τη βοήθεια δοκιμών και εργαστηριακών μελετών και των αντίστοιχων τεχνικών εκθέσεων, έγιναν οι ακόλουθες εργασίες ενίσχυσης της φέρουσας κατασκευής του κτιρίου:

- Κατασκευή περιμετρικής θεμελιοδοκού (χαλινός θεμελίων) από οπλισμένο σκυρόδεμα κατά μήκος των παρειών των θεμελίων σύμφωνα με τον ισχύοντα Κανονισμό Τεχνολογίας Σκυροδέματος, για την πραγματοποίηση της οποίας έγινε τμηματική εκσκαφή τάφρου μέσα και έξω από το κτίριο
- Ενίσχυση του κτιρίου με την τοποθέτηση ειδικών παθητικών ελκυστήρων που αποτελούνται από χαλύβδινες ράβδους. Η μεθοδολογία βασίζεται στην ιδέα της συνεχούς μεταβιβάσεως φορτίων μέσα στην τοιχοποιία κατά την τεχνογνωσία της CINTEC
- Ομογενοποίηση και ενίσχυση της τοιχοποιίας με έγχυση κατάλληλου ενέματος τσιμεντοπολτού με μορφή τσιμεντενέσεων.
- Επισκευή των ρηγματώσεων της τοιχοποιίας αφού προηγήθηκε σφράγισμα των ρωγμών με κονίαμα αρμολογήματος (δόμησης/συμπλήρωσης τοιχοποιίας)
- Ενίσχυση της ξύλινης στέγης με προσθήκη μεταλλικών και ξύλινων δοκών

Για όλες τις παραπάνω εργασίες ενίσχυσης του φέροντα οργανισμού (όπως φαίνεται στην εικόνα 5) ακολούθησε αποκατάσταση των ζημιών, που προκλήθηκαν μετά την ολοκλήρωση των εργασιών, και επαναφορά στην προγενέστερή τους μορφή όπως: ανακατασκευή του υποστρώματος του δαπέδου του υπογείου και επανατοποθέτηση των μαρμαροπλάκων

επίστρωσης, αποκατάσταση των επιχρισμάτων των τοίχων στις περιοχές των τσιμεντενέσεων, των περιοχών των αυλακών ρωγμών, κ.ο.κ.⁵, όπως φαίνεται στην εικόνα (6).

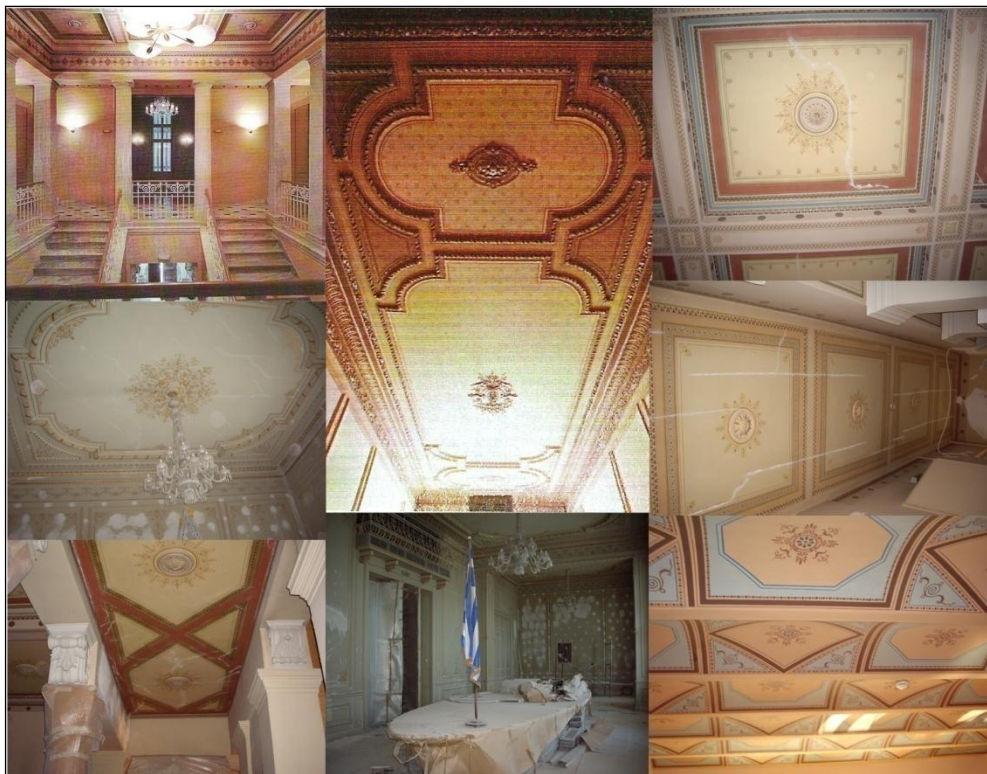
Εικ.6: Απόψεις από την ενίσχυση των θεμελίων, με κατασκευή περιμετρικής θεμελιοδοκού,, την ενίσχυση του κτιρίου με παθητικούς ελκυστήρες (η θέση των οποίων απεικονίζεται στο σχέδιο με τους διακεκομμένους κάθετους άξονες) και της τοιχοποιίας με τσιμεντενέσεις καθώς και η ενίσχυση της στέγης

Εκτός από τις εργασίες ενίσχυσης του φέροντα οργανισμού ακολούθησαν και άλλες εργασίες επισκευών και ανακαινίσεων όπως:

- Προστασία και αποκατάσταση του ζωγραφικού και ανάγλυφου (γύψινου) διακόσμου στα σημεία που έχει ήδη υποστεί ζημιές (εικ. 7)
- Εργασίες χρωματισμών που αφορούν όλες τις εξωτερικές και εσωτερικές επιχρισμένες επιφάνειες τοίχων και οροφών (παλαιές και νέες), όλα τα εξωτερικά και εσωτερικά κουφώματα καθώς επίσης και όλα τα εξωτερικά σιδηρά κιγκλιδώματα συμπεριλαμβανομένου και του σιδηρού στεγάστρου της εισόδου του κτιρίου
- Εργασίες καθαρισμού παλαιών μαρμαρινών επιφανειών του νεοκλασικού κτιρίου όπως παραστάδες, υπέρθυρα κουφωμάτων, κορνιζώματα, πεσσοί, δάπεδα, οροφές, φουρούσια εξωστών, κατώφλια, ποδιές παραθύρων, στέψεις στηθαίων, κ.ά.

⁵ Η αναφορά των βασικών ενεργειών ενίσχυσης του φέροντα οργανισμού του κτιρίου, αποκατάστασης των ζημιών και υπολοίπων εργασιών αποκατάστασης του κτιρίου βασίστηκε και στην Τεχνική Έκθεση που υποβλήθηκε στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο από την μελετητική ομάδα

- Εργασίες συντήρησης υπαρχόντων εγκαταστάσεων (ύδρευσης, αποχέτευσης, κλιματισμού, πυροπροστασίας)

Εικ.7: Απόψεις από τον ζωγραφικό και ανάγλυφο διάκοσμο των εσωτερικών χώρων

7. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Στο υπό μελέτη ιστορικό κτίριο εξετάζονται δύο διακριτές περίοδοι αποκατάστασης με διαφορετικά δεδομένα. Στην **πρώτη περίοδο** οι επεμβάσεις προκύπτουν από συνδυασμό ενεργειών αποκατάστασης, ενίσχυσης, επισκευής, συντήρησης, ανακατασκευής και νέας κατασκευής από οπλισμένο σκυρόδεμα. Κυρίαρχο ρόλο στις επιλογές των ενεργειών έπαιξαν η συμβολική και ουσιαστική σημασία του ιστορικού κτιρίου (διατηρητέο στο σύνολό του με ιδιαίτερης σημασίας ζωγραφικό διάκοσμο), το δομικό του σύστημα και οι απαιτήσεις του κτιριολογικού προγράμματος για την ένταξη της νέας λειτουργίας του ως έδρα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Η διάταξη των χώρων και η κτιριολογική συγκρότηση του κτιρίου δεν αναίρεσε σε καμιά περίπτωση την ευέλικτη προσαρμογή του στην επαρκή κάλυψη των σύγχρονων αναγκών λειτουργίας του με σεβασμό στις ιδιαιτερότητες και στις αξίες που αντιπροσωπεύει. Αν ήθελε να διερευνήσει κανείς τη συμβατότητα της νέας χρήσης ως προς την ιδιαίτερη κλίμακα, τη δομή και τον χαρακτήρα της ιστορικής κατασκευής κατά την προσωπική άποψη του συγγραφέα είναι απολύτως συμβατή ως λειτουργία και με την επαναχρησιμοποίησή του αξιοποιείται πλήρως και αναβαθμίζεται η λειτουργική και αισθητική του υπόσταση.

Πρέπει να επισημανθεί ότι η πολύ κακή κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει το κτίριο μέχρι εκείνη τη στιγμή λόγω αλλαγών χρήσης, ανεξέλεγκτων επεμβάσεων, την περίοδο που δεν είχε κριθεί ακόμη διατηρητέο, εκτεταμένων καταστροφών και εγκατάλειψης, αναμφίβολα δυσκόλεψαν το έργο των συνεργαζόμενων μελετητών. Παρόλα αυτά η πρώτη αυτή αποκατάσταση με τη νέα χρήση εισήχθη στο παλιό κέλυφος έπειτα από ήπιες και συμβατές

επεμβάσεις, με εξαίρεση τον πυρήνα κατακόρυφης κυκλοφορίας από οπλισμένο σκυρόδεμα, αποφεύγοντας κάθε μορφή ασυμφωνίας σχετικά με την εσωτερική λειτουργία και τη δομή του, χωρίς ολοκληρωτική αναμόρφωση των αυθεντικών του στοιχείων.

Στην **δεύτερη περίοδο** μετά τον σεισμό του 1999, οι πολύ σοβαρές βλάβες που έπληξαν τη στατική επάρκεια του κτιρίου οδήγησαν τους μελετητές σε δυναμικές επεμβάσεις που προέκυψαν από τις εξειδικευμένες μελέτες και περιλαμβάνουν εργασίες ενισχύσεων, επισκευών, ανακαινίσεων και συντηρήσεων. Αξιοσημείωτη είναι η ιδιαιτερότητα της αποκατάστασης αυτής της περιόδου η οποία συνίσταται στις ειδικές συνθήκες εκτέλεσης του έργου από τις οποίες τελείως ενδεικτικά αναφέρονται:

- Η επιλογή των μεθόδων παρέμβασης σε υφιστάμενο νεοκλασικό κτίριο
- Η εκτέλεση των εργασιών με παράλληλη απρόσκοπτη λειτουργία των υπηρεσιών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου
- Η σταδιακή εκτέλεση των εργασιών κατά τμήματα ή ορόφους με μετακινήσεις και προσωρινές εγκαταστάσεις του προσωπικού
- Η θέση του έργου σε κεντρική και πολυσύχναστη περιοχή της Αθήνας, με περιορισμένες προσβάσεις και χώρους ανάπτυξης εργοταξίου

Παρόλα αυτά έγινε εντατική προσπάθεια να βρεθεί η αρτιότερη τεχνικά λύση ώστε να εξασφαλίζονται βασικές προϋποθέσεις όπως:

- Η ελαχιστοποίηση των σημείων επεμβάσεων που θα επηρεάζουν τη φύση ή τη λειτουργία του κτιρίου
- Η απρόσκοπτη λειτουργία των υπηρεσιών του κτιρίου ελαχιστοποιώντας τις εσωτερικές μετακινήσεις
- Η ελαχιστοποίηση της όχλησης των χρηστών, των περιοίκων και των διερχομένων
- Η μεγιστοποίηση της ασφάλειας των εργαζομένων
- Η υψηλή ποιότητα των εκτελούμενων εργασιών

Ο σεισμός της 7^{ης} Σεπτεμβρίου του 1999 ανέδειξε σημαντικά προβλήματα στο δομικό σύστημα του κτιρίου, που προκλήθηκαν εκτός των άλλων και από τη διαφορετικότητα των υλικών της προσθήκης και του υφιστάμενου κτιρίου, που είχε προηγηθεί, με ξεχωριστές δυσκαμψίες και διαφορετικές συμπεριφορές. Για την αποφυγή ανάλογων αποτελεσμάτων στο μέλλον, με σκοπό να «δεθούν» τα δυο υλικά και να λειτουργήσει το κτίριο ως μια μάζα επιλέχθηκε, από τους αναδόχους του έργου της αποκατάστασης, η μέθοδος των ελκυστήρων θεωρώντας ως κυρίαρχο κριτήριο τη στατική επάρκεια του κτιρίου και δευτερευόντως την ιστορικότητα του μνημείου. Η απώλεια ορισμένων αυθεντικών ιστορικών στοιχείων ήταν αναπόφευκτο αποτέλεσμα των διατρήσεων που έγιναν ώστε να τοποθετηθούν οι παθητικοί οριζόντιοι και κατακόρυφοι ελκυστήρες. Ειδικά στη στέγη οι επεμβάσεις ήταν καταλυτικές με αποτέλεσμα μεγάλο κομμάτι του διακόσμου της, αναγκαστικά, να ανακατασκευαστεί.

Πρέπει βέβαια να αναφερθεί ότι από στατικής συμπεριφοράς είναι η πιο μακροχρόνια και αποτελεσματική μέθοδος όμως από άποψη αρχιτεκτονικής, ιστορικής και πολιτισμικής πλευράς, η μέθοδος αυτή είναι ιδιαίτερα καταστροφική.

8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την σχετική αξιολόγηση των δύο διαφορετικών μεθόδων αποκατάστασης και ενίσχυσης, με διαφορετικό βαθμό πολυπλοκότητας, που εφαρμόστηκαν για την ολοκληρωμένη προστασία του Μεγάρου Μαυρομιχάλη προκύπτει ένας έντονος προβληματισμός ως προς την επιλογή του κατάλληλου σχήματος επέμβασης σε προσαρμογή με τις ιδιαιτερότητες του υπό μελέτη διατηρητέου κτιρίου. Και οι δύο επεμβάσεις αποκατάστασης αποτέλεσαν προϊόν τεχνικής εξειδίκευσης και διεπιστημονικής συνεργασίας αλλά με διαφορετικές προσεγγίσεις. Μιας πιο ήπιας μεθόδου αποκατάστασης, η οποία σεβάστηκε και ανέδειξε τον αρχιτεκτονικό, λειτουργικό και

δομικό-κατασκευαστικό χαρακτήρα του κτίσματος σε μεγαλύτερο βαθμό, όμως απεδείχθη ανεπαρκής στην ισχυρή καταπόνηση από τη σεισμική δράση, και μια μέθοδος λιγότερο ήπια και φιλική στην αυθεντική ιστορική αξία του μνημείου, η οποία εν γένει δεν ενδείκνυται σε ιστορικά κτίρια όπου υπάρχει κίνδυνος απώλειας ιστορικών τεκμηρίων, όμως με μεγάλο βαθμό αποδοτικότητας. Ο συσχετισμός των βλαβών με την ένταση και τα χαρακτηριστικά των δράσεων που τις προκάλεσαν οδήγησε στην επιλογή της μεθόδου αυτής η οποία από άποψη στατικής συμπεριφοράς είναι η πιο μακροχρόνια και αποτελεσματική. Πάντως ο τομέας των αποκαταστάσεων παρουσιάζει μια συνεχή εξελικτική πορεία η οποία συμβαδίζει με την εξέλιξη της τεχνολογίας, των υλικών και των μεθόδων κατασκευής. Σε εμάς εναπόκειται η ορθότερη επιλογή σε συσχετισμό με τη χρονική περίοδο, την ιδιαιτερότητα του εκάστοτε κτίσματος και των κατασκευαστικών δυνατοτήτων παρέμβασής.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αποκατάσταση και Ανάπλαση του Μεγάλου Μαυρομιχάλη σε γραφείο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την Ελλάδα, *Ενημερωτικό φυλλάδιο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*, (1994)
- Καραγκούνης, Ν. (1996). Κοσμεί την Αθήνα Το αναπλασθέν Μέγαρο Μαυρομιχάλη, στο οποίο στεγάζεται Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. *Ελληνικές Κατασκευές*, 3,24-35.
- Λάββας, Γ. (1986). *19^{ος} – 20^{ος} αιώνας Σύντομη ιστορία της αρχιτεκτονικής*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press
- Μπίρης, Μ. (1987). *Μισός αιώνας Αθηναϊκής αρχιτεκτονικής 1875-1925*. Αθήνα: Ελληνική Βιβλιοδεσία
- Φατούρου-Ησυχάκη, Κ. (1983). Νεοκλασική πόλη & Αρχιτεκτονική, *Δρόμοι του ευρωπαϊκού νεοκλασικισμού προς την Ελλάδα και αντιστρόφως*, Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου, 2-3, Θεσσαλονίκη